

G. DRAYE, *Laboratoria van de natie. Nederlands-talige literaire genootschappen in Vlaanderen over politiek, literatuur en identiteit 1830-1914*, Katholieke Universiteit Leuven, (Subfaculteit Geschiedenis, Onderzoekseenheid Cultuurgeschiedenis na 1750), 2007, promotor: Prof. dr. J. Tollebeek

Eind oktober 1841 bracht de Gentse arts en letterkundige Ferdinand Augustijn Snellaert de stichting in herinnering van de eerste twee Vlaamse literaire genootschappen. Zonder de Antwerpse Olyftak, die eind december 1835 was gesticht, en het Gentse De Tael is Gansch het Volk, dat begin februari 1836 was opgericht, zou – zo wist hij zeker – "men nog niet veel gevorderd zyn".⁵ De Nederlandse taal zou nog even weinig "heropgebeurd" zijn als tevoren en de letterkundigen zouden nog even "bevreesd en moedeloos" zijn. De twee genootschappen, ging Snellaert verder, hadden "hen die dachten dat het Nederduitsch gemakkelijc uit te roeijen was", doen inzien dat zij "dwaelden". Dankzij de genootschappen was het in België tot "eene herontkieming van den nationalen geest" gekomen. Literaire genootschappen waren "vereeningpunten", besloot hij, "zoowel voor de letterkundigen in 't byzonder, als voor allen die er durfden voor uitkomen den sluitsteen te tonen, waerop het nationaliteitsgewelf steunen moest". Die genootschappen, vijftien in het totaal, staan centraal in het proefschrift.

Snellaerts verhaal was één van de aanzetten tot het onderzoek. Het verraste. De problemen die hij aankaartte, een weinig ontwikkelde taal en een beperkt publiek met een even beperkte interesse voor literatuur, leken louter taal- en letterkundig. Die indruk raakte nog versterkt door wat als oplossing voor die problemen werd beschouwd: de stichting van literaire genootschappen. De verschillende genootschapsreglementen stipuleerden steevast dat de leden "onderling de vlaemsche tael zouden beoefenen, om alzoo tot derzelve verspreiding krachtdadig mede te werken". Toch werd algemeen – Snellaert sprak in 1841 voor een ruim publiek, dat hem uitdrukkelijk loofde voor zijn analyse – een aanzet tot nationale herleving als voornaamste resultaat en grootste belang van de stichting van de literaire genootschappen gezien. Even algemeen aanvaard was de licht verwijtende toon die in Snellaerts woorden doorklonk. Het was duidelijk abnormaal dat literaire genootschappen zo expliciet het belang moesten beklemtonen van respect voor de ware nationale identiteit. Dat zou evident moeten zijn, ook voor 'hen'. 'Hen' waren de

⁵ Snellaert (F.A.), Taelcongres en Vlaemsch feest gehouden te Gent, den 23 en 24 oktober 1841, Gent, 1842, pp. 3-5.

politieke machthebbers. Zolang dat respect niet evident was, zouden de literaire genootschappen niet aflaten op de noodzaak ervan te wijzen.

Literaire genootschappen, maakte Snellaert duidelijk, waren méér dan literaire laboratoria. Hun literaire naam dwong de leden niet zich uitsluitend met literatuur bezig te houden. Integendeel. Hun evidente culturele positie leek hen veeleer te dwingen zich te gedragen als hoeders van 'de cultuur' en van wat als haar voornaamste grondslag werd gezien, de natie. Onder dat hoeden viel blijkbaar zelfs het bewerken van politieke veranderingen. De literaire genootschappen bevonden zich daarom op het grensvlak van literatuur – of ruimer cultuur – en politiek. Hun leden waren daarom meer dan alleen letterkundigen of literatuurlijefhebbers. Zij waren, naar een term van de Nederlandse historicus Remieg Aerts die in het proefschrift dankbaar werd gebruikt, letterheren. Letterheren, omschreef Aerts, spraken zich ook buiten de veilige kring van hun eigen werkzaamheden en specialisaties, vanuit een gevoel van verantwoordelijkheid voor de maatschappij en de cultuur, uit over kwesties van publiek belang. Zij waren bemiddelaars. Zij bemiddelden niet in een conflict: zij bemiddelden het algemeen belang, zowel bij de overheid als bij de onderdanen. Snellaerts verhaal suggereert dat die grenspositie tussen politiek en cultuur geen zaak van individuen was, maar dat een genootschappelijke vorm een noodzakelijke voorwaarde was voor de transformatie van letterminnaar naar bemiddelaar. In mijn proefschrift heb ik onderzocht hoe de Vlaamse letterheren vanuit hun letterwereld van literaire genootschappen hun rol van bemiddelaar definieerden en speelden, en hoe zij de publieke opinie en de overheid beïnvloedden in de Belgische negentiende eeuw, tussen 1830 en 1914. Min of meer uitgebreide verzamelingen van vergaderingsverslagen en ander genootschapsarchieven, literaire en algemeen-culturele tijdschriften, uitgegeven reglementen, redevoeringen en manifesten, memoires en persoonlijke briefwisseling dienden daarbij tot voornaamste bronnen.

Het negentiende-eeuwse Vlaanderen bood een interessante onderzoekscontext. Bij het ontstaan van België na de Revolutie van 1830 ging de overheid er prat op een in potentie ware natiestaat te hebben gesticht. De politieke staat zou snel, zoals het in een natiestaat betaamde, de culturele natie belichamen: zodra het Belgische natiegevoel zou toenemen. De overheid was er zich van bewust dat België een bijzondere natiestaat zou zijn. In België leefden immers twee culturen met twee talen. Die bijzonderheid kwam echter goed uit. Zij zorgde voor een onmiskenbaar onderscheid zowel tussen België en het verongelijkte Koninkrijk der Nederlanden, als tussen België en het heerszuchtige Frankrijk. De Belgische staat zou zijn beide constituerende naties dienen. De Belgische nationale identiteit zou tweevoudig, Vlaams-Waals, één zijn. In de grondwet werd ten bewijze daarvan

taalgelijkheid afgekondigd. Snel ontwikkelde België zich echter zonder veel scrupules of bezorgdheid om internationale geloofwaardigheid tot een eentalig Frans land. Franstalig onderwijs, Franstalige rechtspraak en een Franstalige administratie ontnamen het Nederlands zelfs ieder officieel karakter. De Vlaamse letterheren werden, zo oordeelden zij, meer dan de Nederlandse, de Franse of zelfs de Franstalig-Belgische, tot het uiterste gedreven in het bemiddelen: het kreeg voor hen de allures van een strijd op leven en dood. Anders en meer dan in Nederland of Frankrijk vroeg, nog altijd volgens de letterheren, in België het meest publieke, de ware nationale identiteit, voorsprekers. Het voortbestaan van het Vlaams-Belgische element was bedreigd als de letterheren, zo meenden zij, er niet in zouden slagen om enerzijds de overheid ertoe te brengen haar eigen nationale theorie in de praktijk te brengen, en om anderzijds de (Vlaamse) onderdanen overtuigd te krijgen van de noodzaak hen daarbij te helpen. De Vlaamse literaire genootschappen beschouwden zichzelf als kern van de ware Belgische natie. Zij waren minstens laboratoria van die natie. Zij leren over literatuur en politiek en vooral over de vorming van een nationale identiteit.

Het proefschrift is, hoewel het genootschappen tot onderwerp heeft, geen genootschapsgeschiedenis geworden. Dat heeft alles te maken met het beperkte belang dat de Vlaamse letterheren aan genootschappelijkheid hechtten. Een genootschappelijke vorm was voor hen niet meer dan een noodzakelijke uiterlijkheid. Hij was noodzakelijk omdat eendracht – vereniging – macht maakte, maar had weinig intrinsieke waarde. De letterheren streefden er bijvoorbeeld wel naar hun genootschappen te laten voldoen aan de (internationale) eisen die werden gesteld aan burgerlijke sociabiliteit. Zo waren hun genootschappen exclusief: met hoge lidgelden en dus beperkte ledenaantallen. Geen van de onderzochte genootschappen telde meer dan dertig werkende leden. De genootschappen waren bovendien niet officieel en genoten daarom geen staatssteun. Die onafhankelijkheid, meenden de leden, was nodig om te kunnen bemiddelen. Maar de genootschappelijkheid *an sich* cultiveerden de Vlaamse letterheren niet. De status die zij aan genootschappelijkheid toekenden, maakt dat de genootschappen in het boek slechts een abstracte rol spelen. Ik heb hen niet of nauwelijks vormelijk geanalyseerd en ik heb hun geschiedenis niet volledig en gedetailleerd uit de doeken gedaan. De concrete rol in het verhaal is weggelegd voor de experimenten van de letterheren om hun waarheid ruimer ingang te doen vinden, en voor de plaats die zij zichzelf met die experimenten zagen innemen. Precies omdat hun waarheid de nationale identiteit betrof, draagt dit boek in de eerste plaats bij tot de geschiedschrijving over nationalisme.

Het onderzoek past meer bepaald in de cultuurnationalistische historiografische traditie. Die traditie onderzoekt hoe cultuur een nationale identiteit veruitwendigt. De cultuurnationalistische aanpak dwong niet het verhaal te beperken tot de literaire activiteiten van de letterheren. Cultuur heeft in 'cultuurnationalistisch' een zeer brede betekenis. Een cultuurnationalistische aanpak laat zelfs ruimte voor politiek. Het is bijvoorbeeld internationaal cultuurnationalistisch onderzoek dat 'ontdekte' dat letterkundigen, meer dan andere vertolkers van de nationale identiteit, doorgeefluiken waren tussen de culturele natie en de politieke staat. Hun interesse in en bekommernis om taal had hen niet zelden een (hogere) opleiding doen genieten en die had hen – dat was ook voor de letterheren die in dit boek een rol spelen het geval – tot ambtenaren, leraren of hoogleraren in staatsdienst gemaakt. Zij waren daarom beter dan andere vertolkers geplaatst om de overheid ertoe te brengen de nationale identiteit te cultiveren met een nationale cultuurpolitiek en de onderdanen te overhalen die nationale identiteit uit te dragen. Letterheren, verenigd in genootschappen die zich tot doel stelden te bemiddelen, waren dat helemaal. Een cultuurnationalistische geschiedenis van identiteit en zeker één die vertrekt vanuit de letterwereld is daarom niet alleen cultureel. Zij vertrekt vanuit de cultuur, maar raakt onvermijdelijk ook aan de politiek. De politieke geschiedenis is één van haar steunberen, net zoals de culturele en in het bijzonder de literaire geschiedenis dat is.

Er is nog een tweede reden om identiteitsvorming te bestuderen vanuit het perspectief van letterkundigen. Met hun onderzoek naar de wortels van de taal, dat zij vanaf de negentiende eeuw begonnen te voeren, stootten zij niet zelden op bronnen die, zoals Joep Leerssen ze omschreef, tot bronnen van het vaderland werden. Met hun onderzoek zetten letterkundigen historici aan tot nationale geschiedschrijving. Zij gaven schrijvers inspiratie voor nationale historische romans, schilders voor nationale historieschilderijen en politici voor een nationale cultuurpolitiek. Letterkundigen eigenden zich niet zelden bij de eersten een identiteit toe en zetten aan tot zijn belichaming. Dat was in Vlaanderen, waar de Vlaamse letterheren de Vlaamse beweging deden ontstaan, niet anders. Een geschiedenis van identiteitsvorming vanuit het perspectief van letterkundigen is daarom steeds ook een ideeënhistorie en een analyse van een *discours*.

De letterheren eigenden zich meer toe dan alleen een identiteit. Zij eigenden zich met die identiteit ook een status toe: die van kern van de natie. Die status verleende moreel gezag, maar er waren hoge eisen aan verbonden. Wie zich tot kern van de natie proclameerde, moest, om geloofwaardig te zijn, voortdurend de ware natie tonen, of, in het Vlaams-Belgische geval, voorafspiegelen. De omgang met de status van kern was dan ook mee

bepalend voor het verloop van die identiteit: zij bepaalde het behoud, of, in het Vlaamse geval, de realisatie ervan. Ik heb die beide aspecten van identiteitsvorming, het toe-eigenen van de identiteit en de omgang met de daarbij horende status, onderzocht.

Het boek heeft er een drievoudige, chronologische structuur aan overgehouden. Het eerste deel concentreert zich op het vastleggen van de ware Belgische identiteit. De letterheren maakten eendracht tot haar essentie, de ware eendracht welteverstaan: de tweevoudige, Vlaams-Waalse, niet de Franstalige die al bestond. Snellaerts zelfzekere woorden uit 1841 maken duidelijk dat de Vlaamse letterheren zich tien jaar na de Revolutie niet alleen de identiteit hadden toegeëigend, maar evengoed de status van kern van de natie. Aan de hoge eisen die daarbij hoorden, leken ze niet te tillen. De Vlaamse letterwereld spiegelde de ware Belgische identiteit zonder de minste moeite vooraf, oordeelden ze. Hij was absoluut eendrachtig. Of toch bijna: Snellaert sprak in 1841 op een congres dat was ingericht om eendracht te scheppen in de vele spellingssystemen die de Vlaamse taal en dus ook de letterwereld, rijk was. Hij twijfelde er echter niet aan dat nog op de dag van zijn toespraak die eendracht zou worden bereikt. Delen twee en drie van het proefschrift analyseren de omgang van de letterheren met hun status van kern en dan in het bijzonder in confrontatie met tweedracht. Dat was eerst politieke tweedracht. Vanaf de jaren 1840 experimenteerden Belgische politici met partijpolitiek en met de daarbij horende gereguleerde tweedracht. Vanaf de jaren 1880 werden de letterheren ook geconfronteerd met literaire tweedracht. Een nieuwe generatie letterkundigen kon zich bepaald niet vinden in de 'kunst om de natie' die de letterheren beoogden en streefden naar 'kunst om de kunst'.

Precies zestig jaar na Snellaerts haast triomfalistische toespraak, in december 1901, hield het Brusselse literaire genootschap De Distel zijn laatste openbare zitting. Dat was een viering voor zijn twintigjarige bestaan, waarop het genootschap bovendien terugblikte op iets meer dan zestig jaar Vlaamse letterwereld. Het was, ondanks uiterlijke praal, een feest in mineur: de letterheren repten alleen maar over de literaire verdiensten van de letterwereld. Naar de formele realisatie van hun ware Belgische natiestaat in 1898 verwezen ze niet. In dat jaar, 1898, was met de afkondiging van de Gelijkheidswet het Nederlands dezelfde rechtskracht verleend als het Frans. De leden van De Distel, die tegen 1901 nog als enigen de letterwereld uitmaakten omdat alle andere genootschappen tegen dan hadden opgehouden te bestaan, voelden zich op het feest vooral verweesd en schuldig. Zij vermoedden dat die ware, eendrachtige Belgische natiestaat na hen geen voorvechters meer zou hebben en dat zij alleen daar schuld aan hadden. Zij hadden een te absolute eendracht

nagejaagd, meenden ze in 1901 niet meer te kunnen ontkennen. Zij hadden eendracht nagejaagd in – uiteraard – de heersende natieopvatting, maar evenzeer in politieke en literaire opvattingen. Eendracht in de natieopvatting was nochtans de enige noodzakelijke, had de oude garde in de confrontatie met een andersdenkende jeugd ingezien. Hun verlangen naar politieke eendracht had de letterheren verhinderd tijdig mee te gaan in wat ook voor de letterwereld onvermijdelijke partijpolitisering was gebleken – en hun streven naar eendrachtige literaire normen, had hen de jeugd van zich doen vervreemden, meenden ze. Die jeugd, dachten de letterheren in 1901, was door hun toedoen aan 'de mensengemeenschap' gaan hechten in plaats van aan de natiestaat. Dat hadden ze zelf kunnen vaststellen in het jonge tijdschrift *Van Nu en Straks* dat vanaf 1893 was verschenen.

Het oordeel dat de letterheren over hun strijd velden, was bijzonder scherp. Het was te scherp. Het staat vast dat de status van kern die de letterheren zich tegelijk met de ware Belgische identiteit hadden toegeëigend, anders dan zij zelf hadden verwacht, het bemiddelen van die identiteit heeft bemoeilijkt. Vast staat dat de Vlaamse letterwereld gaandeweg en precies als gevolg van zijn omgang met de status van kern excentrisch gepositioneerd raakte. Excentrischer in ieder geval dan de politieke Vlaamse beweging die in de tweede helft van de negentiende eeuw uit de literaire ontstond. Het is echter onloochenbaar dat de verdiensten van de letterheren veel verder reikten dan het vrijwaren van een 'Vlaamse' literatuur. De letterheren hebben om te beginnen hun nationale erfenis wel aan de jeugd doorgegeven. De letterwereld heeft bovendien zonder twijfel het pad voor de politieke Vlaamse beweging geëffend door een omgang te zoeken met ontwikkelingen in de buitenwereld. En die politieke Vlaamse beweging heeft ten slotte steeds het wezen van de identiteit die de letterheren hadden gemunt verdedigd. Nooit hebben de Vlaamse politici anders beweerd dan dat het ware België gelijkheid en eendracht tussen Vlamingen en Walen vroeg, en dat België waren sinds het einde van de negentiende eeuw zelfs 'Belgische' historici als Henri Pirenne gaan uitdragen.

De voornaamste verklaring voor de verweesdheid en het schuldbesef die in 1901 bijzonder zwaar wogen, ligt in de frappante afwezigheid van de buitenwereld in de letterwereld. Snellaert bezwoer zijn toehoorders in 1841 dat het "er op aen kwam de monsterring te doen van allen die in de gelederen der goede zaak stryden durfden". De kern van de natie kon zich niet permitteren onvoorbereid de strijd in de buitenwereld aan te gaan. Die voorbereidingen vroegen in de steeds wisselende politieke en culturele omstandigheden van de negentiende eeuw veel tijd en werden volgens de letterheren best getroffen in de beschutting van de laboratoria die de genootschappen waren, vër van de

buitenwereld. Enige ironie en zelfs tragiek zijn het verhaal niet vreemd. Gelukkig bestond De Distel nog net lang genoeg en was de jeugd welwillend genoeg om hem zijn te scherpe oordeel te doen inzien.

Greet Draye